

TARTU ÜLIKOOL
Pärnu kolledž
Sotsiaaltöö korralduse osakond

Kristin Tulgiste

Hooldusperedest aastatel 2005-2016 elluastunud noorte toimetulek Eesti näitel

Lõputöö

Juhendaja: Valter Parve, magister

Pärnu 2017

Soovitan suunata kaitsmisele

(juhendaja allkiri)

Kaitsmisele lubatud "... "..... 2017. a.

TÜ Pärnu kolledži sotsiaaltöö korralduse osakonna juhataja

Anne Rähn

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

.....

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Teoreetiline ülevaade hooldamise olukorrast perekonnas ja hooldusperest ellu astuvatest noortest Eestis.....	7
1.1. Ülevaade kiindumusteooriast	7
1.2. Hooldamine perekonnas	9
1.3. Perekonnas hooldamise korraldamisest Eestis	13
1.4. Hooldusperekonnast elluastumine	18
2. Uurimus hooldusperest ellu astuvate noorte kohta	22
2.1. Uurimustöö metoodika.....	22
2.2. Uurimisandmete analüüs	23
2.2.1. Suhe bioloogilise perekonnaga.....	23
2.2.2. Elu hooldusperes.....	25
2.2.3. Iseseisva elu alustamine.....	28
2.2.4. Ekspertide arvamus hooldamisest perekonnas.....	30
2.3. Arutelu ja järeldused	32
Kokkuvõte	36
Viidatud allikad.....	38
Lisad.....	41
Lisa 1 Intervjuu küsimused perekonnas hooldamisel olnud elluastunud noorele	42
Lisa 2 Intervjuu küsimused lastekaitse spetsialistiga perekonnas hooldamisel olevate noorte elluastumise kohta.....	44
Summary	45

SISSEJUHATUS

Statistika järgi suunatakse suur osa perekonnast eraldatud lastest asenduskodudesse ning järjest vähem hooldamisele perekonda. Perekonnas hooldamisel on lapsel võimalus üles kasvada stabiilses ja turvalises keskkonnas. Lisaks peaks perekonnas üles kasvamine eeldama noore jaoks sujuvat ellu astumist. Paljud perekonnast eraldatud lapsed on tundnud kiindumussuhte puudumist emaga ning see mõjutab lapse mina-pildi arenemist. Perekonda hooldamisele minnes võib lapsel olla madal enesehinnang ja raskusi suhete loomisel – see omakorda võib mõjutada lapse toimetulekut iseseisvas elus.

Eelnevale tuginedes on antud töö probleemiks, et perekonnast eraldatud lapsel võib tekkida raskusi ja probleeme iseseisva elu alustamisel. Kiindumussuhte puudumine raskendab lastel uute suhete loomist. Sellest lähtuvalt on antud töö eesmärgiks välja selgitada, mis on noore jaoks oluline iseseisva elu alustamisel ja teha ettepanekud hooldamisteenuse paremaks korraldamiseks perekonnas. Eelnevalt on uuritud asendushoolduselt ellu astuvate noorte toimetulekut ja nende ettevalmistust eluks.

Uurimuse kaudu leitakse vastus küsimusele,

- mis oli hooldusperest elluastuvale noorele iseseisva elu alustamisel kõige rohkem abiks.

Eesmärgi täitmiseks on püstitatud järgmised uurimisülesanded:

- anda teoreetiline ülevaade hooldamise korraldusest perekonnas ja hooldusperest elluastumisest;
- planeerida uurimus ja koostada intervjuuküsimused noorukitele ja lastekaitse spetsialistidele;
- koostada valim;
- viia läbi uurimus ja uurimuse kaudu välja selgitada, mis on hooldusperest elluastuvale noorele iseseisva elu alustamisel oluline;
- uurimusele toetudes teha ettepanekud hooldamise teenuse paremaks korraldamiseks perekonnas.

Uuring on kvalitatiivne ning andmete hankimise meetodina on kasutatud poolstruktureeritud intervjuusid. Intervjuud tehti kümne hooldusperes elanud ja nüüdseks ellu astunud noorega ning kahe lastekaitsepspecialistiga. Andmete analüüsimiseks on kasutatud temaatilist analüüsi.

Töö koosneb kahest peatükist. Esimeses osas antakse ülevaade kiindumusteooriast, perekonnas hooldamisest ning sellega seotud korraldusest Eestis ja hooldusperest ellu astumisest. Teises peatükis selgitatakse uurimistöö metoodika valikut, analüüsitakse saadud uurimisandmeid ning tehakse nende põhjal järeldused ja ettepanekuid.

Lõputöös kasutatavad mõisted

Asendushooldus - on lapse hooldamine väljaspool tema bioloogilist perekonda. Asendushoolduse vormid on perekonnas hooldamine, eestkoste, asenduskoduteenus ja lapsendamine (Igale lapsele..., 2013).

Asenduskodu - on hoolekandeaustus, kus osutatakse asenduskoduteenust vanemliku hoolitsuseta lastele (Anniste et al., 2016, lk 19).

Eestkoste - seatakse lapse kasvatamiseks, tema isiklike ja varaliste õiguste ja huvide kaitseks (Riigi tegevus..., 2009, lk 5).

Eestkostja - on lapse seaduslik esindaja ning kohustatud hoolitsema lapse kasvatamise ja ülalpidamise eest, kuid ei või sooritada eestkostetava nimel kõiki tehinguid (Riigi tegevus..., 2009, lk 5).

Hoolduspere - perekond, kes kasvatab vanemliku hoolitsuseta last kirjaliku lepingu alusel (Perekonnas hooldamine, 2013).

Juhtumiplaan - on kirjalik dokument, mis koosneb hinnangust isiku abivajadusele ja abimeetmete rakendamise tegevuskavast (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015).

Kasulaps - on perekonnas hooldamisele paigutatud laps (Igale lapsele..., 2013).

Perekonnas hooldamine - on lapse hooldamine sobivas perekonnas, kelle liikmete hulka ta ei kuulu (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015).

Pereuuring - näitab pere valmisolekut ja sobivust lapsendaja- või hoolduspereks (Igale lapsele..., 2013).

PRIDE koolitus – sotsiaalministeeriumi koolitus tunnustatud hooldajatele perekonnas (Riigikontroll, 2009, lk 53).

1. TEOREETILINE ÜLEVAADE HOOLDAMISE OLUKORRAST PEREKONNAS JA HOOLDUSPEREST ELLU ASTUVATEST NOORTEST EESTIS

1.1. Ülevaade kiindumusteooriast

Lapse arengu eelduseks on lähedane suhe emaga, seda kinnitab ka kiindumussuhte teooria looja. Kiindumussuhte teooria töötas 1950. aastatel välja John Bowlby (viidatud Rygaard, 2014, lk 16 vahendusel). Kiindumussuhe saab alguse imiku jaoks esimestel elukuudel ning vanema jaoks juba raseduse ajal (Rass, Valvas & Visnapuu-Bernadt, 2012, lk 4). Bowlby püstitas „emast lahusoleku“ hüpoteesi, mille kohaselt ei tohi lahutada ema ja last sel perioodil, mil tekib seotussuhe (Smith, 2008, lk 104). Esimesed eluaastad on lapse jaoks kiindumussuhte tekkimiseks oma vanemaga eriti tähtsad. Turvaline kiindumussuhe tekib vanema ja lapse vahelisel suhtlemisel, mille alusel kujuneb lapsel baasturvatuus. Turvaline kiindumussuhe loob usalduse ning hoiab lapse sisemist tasakaalu. (Rass *et al.*, 2012, lk 4) Samuti mõjutab turvalise kiindumussuhte olemasolu ka edaspidiseid suhteid tulevikus.

Noore lapse kogemus julgustavast, toetavast ja koostöötavast emast ja natuke hiljem isast, annab lapsele tunde väärtusest, usu teiste abivalmidusse ja positiivse mudeli, kuhu ehitada tulevikus suhteid (Mountain, lk 5). Kui vanemad pakuvad lastele piisavalt turvatunnet ning mõistavad ja rahuldavad lapse vajadusi, tekib imiku ja lapsevanema vahel turvaline suhe. Lapse terve psüühilise arengu tähtsaimaks eelduseks on lapse ja ema või lähedase hoidja vaheline vastastikune kiindumussuhe. Esimene aasta on lapse jaoks kõige tähtsam, et tekiks usalduslik suhe lapse ja hoidja vahel. Usaldus võib kujuneda mitte ainult bioloogilise vanemaga, vaid tähtsaimaks on, et lapse hooldamine oleks järjepidev ja kestev. (Almqvist *et al.*, 2006, lk 16)

Ema kogetud stress ja pingedki võivad mõjutada lapse arengut või selle hoopis peatada (Rygaard, 2014, lk 58). Kiindumushäirega isiksuse väljakujunemise põhjusi pole täpselt teada, kuid seda võivad mõjutada geneetilised tegurid. Kui täiskasvanu ei pööra lapse vajadustele piisavalt tähelepanu, suunab laps oma energia arengu asemel ellujäämisele ja kaitsele. Kiindumushäirega lapse probleemiks pole mitte areng, vaid stabiilsuse taotlus, mis soodustaks ta arengut. (Rygaard, 2014, lk 59)

Rygaardi raamatust (2014, lk 18) selgus, et kiindumushäire ei ole selgelt defineeritud, kuna sel teemal pole tehtud piisavalt teadusuuringuid. Kiindumushäirega lapsi iseloomustab vähenenud suutlikkus reageerida adekvaatselt emotsionaalses ja sotsiaalses plaanis. Kiindumushäire hõlmab endas terve rea käitumisprobleeme, mis on omased lastele, kes ei ole saanud esimestel eluaastatel piisavalt hoolt. (Rygaard, 2014, lk 19) Kiindumushäirega laste emadel puudub hellus ja hoolitsus laste suhtes, nad ei ole lapsele vajadusel kättesaadavad ning neil puudub igapäevane rutiin lapsega suhtlemisel. (Rygaard, 2014, lk 59)

Kiindumushäirega isiksuse kujunemise üheks põhjuseks on emade alkoholi või narkootikumide tarvitamine raseduse ajal. Alkohool mõjutab lapse ajus olevaid töötlemiskeskusi, mille tulemusena on imikul häiritud kontakti tajumine. Seda nimetatakse loote alkoholisündroomiks. Imikud, kes kannatavad selle diagnoosi all, nutavad palju, neil on söömisraskusi ning nad kaotavad kaalu, hilisemas eas tekivad neil õpiraskused ning nad muutuvad hüperaktiivseteks. (Rygaard, 2014, lk 62)

II maailmasõja ajal vanematest lahutatud ja institutsionaalsele hooldusele suunatud lastel suudeti rahuldada füsioloogilisi vajadusi, kuid kõrvale jäeti laste emotsionaalsed vajadused. Bowly (viidatud Smith, 2008, lk 104 vahendusel) arvates on ema armastus lapse vastu vaimse tervise aluseks. Lastekodudes ja institutsionaalsel hooldamisel olnud lapsed on emast lahutamise tagajärjel vaimse alaarenguga (Smith, 2008, lk 105).

Perekonda hooldamisele suunatud kiindumushäiretega lastel on raskusi suhete loomisel, kuna nad on eraldatud oma sotsiaalsest keskkonnast ning kontaktid on katkenud (Rygaard, 2014, lk 127). Uude perre minnes on normaalne, et lapsel on madal enesehinnang, uudishimu puudumine ja sõltuvus. Lapse toetamiseks peab perekond

rääkima, et tema reaktsioonid on loomulikud, ja aitama lapsel toime tulla eelnenud lahkuminekuga. (Rygaard, 2014, lk 131)

Lapse üleminekuperiood kestab sama kaua, kui vanalt laps on lapsendatud. Kui laps on lapsendatud kolmeaastasena, siis tuleb lapse arengut jälgida kuueaastaseks saamiseni, alles siis saab hinnata, kas lapsel on püsiv kiindumusprobleem. (Rygaard, 2014, lk 127)

Üleminekuperioodil võivad lapsed uute vanemate ees tunda kurbust, viha, hirmu ning neid võib vallata põgenemissoov (Rygaard, 2014, lk 128).

Hiljutine uuring näitas, et lapsed vaesunud Rumeenia lastekodust, kes adopteeriti hoolivasse ja hellu perekonda, olid lõpuks võimelised arendama turvalist kiindumussuhet adoptiiv vanematega. See ja varasemad uuringud rõhutavad, et vanematel lastel on kohanemisel rohkem raskusi kui väiksematel lastel, sest nad on ebaõnnega kokku puutunud pikemat aega. (NSW Department..., 2006, lk 7)

Suur osa perekonnast eraldatud lastest võib kannatada kiindumushäire all, kuna paljud lapsed on juba varases eas kogenud liikumist mitmete asutuste vahel (bioloogilisest perekonnast varjupaika või asenduskodusse, sealt edasi hooldamisele perekonnas). Uues keskkonnas tekkinud suhted katkestatakse ning lõpuks ei julge laps kellessegi kiinduda, kuna ta arvab, et ta liigub varsti jälle edasi järgmiste inimeste juurde.

1.2. Hooldamine perekonnas

Bioloogilisest perekonnast eemaldatud laps suunatakse kas asenduskodusse, eestkostele või hooldamisele teise perekonda. Perekonnas hooldamine on üks asendushoolduse vormidest, s.t kui laps kasvab perekonnas, kelle liikmete hulka ta ei kuulu. 2005. aastal oli Eestis perekonnas hooldamisel 725 last, 2015. aasta lõpu seisuga oli asendushooldusel kokku 2517 last, neist perekonnas hooldamisel 205 last. Võrreldes 2005. ja 2015. aastate andmeid, on perekonnas hooldamisel olevate laste arv vähenenud 520 lapse võrra. (Anniste et al., 2016, lk 21)

Eestis puudub statistika laste perekonnast eraldamise põhjuste kohta, kuid 2013. aastal läbi viidud küsitluses kohalike omavalitsuste sotsiaal- ja lastekaitsetöötajate seas nimetati

perest eraldamise põhjustena kõige sagedamini vanemate alkoholisõltuvust ja lapse põhivajaduste rahuldamata jätmist (Sotsiaalministeerium, 2014b, lk 16).

2012. aasta lõpu seisuga oli perekonnas hooldamisel olevatest lastest pooled vanuses 7-14 aastat, alla 7aastaseid veerand ning 15-17aastaseid lapsi 25%. Selline laste vanuseline jaotus on oluline, näitamaks laste arengu põhilisi vajadusi ning millist tuge ja abi hoolduspered võiksid vajada konkreetsetes eas laste kasvatamisel. (Sotsiaalministeerium, 2013, lk 55)

Viimaste aastatega on suurenenud asenduskodust pärinevate laste osakaal ning samal ajal vähenenud otse bioloogilisest perekonnast võetud laste osakaal hooldusperedes. See tähendab, et paljud lapsed on juba kogenud ümberpaigutusi bioloogilise perekonna ja asenduskodu või varjupaiga vahel. Hooldusperede nõustamisel, koolitamisel ning lapse ja pere kohanemisel tuleb arvestada lapse minevikuga. (Sotsiaalministeerium, 2013, lk 56)

Perekonnast eraldatud lastele tuleb asendushoolduse vormi valikul lähtuda eelkõige lapse huvidest ja eelistada lapsendamist või perekonnapõhist asendushooldust, kuid järelevalve kohalike omavalitsuste tegevuste üle on tuvastanud laste paigutamise asenduskoduteenusele ilma muid alternatiive eelnevalt kaalumata (Sotsiaalministeerium, 2013, lk 17). Kohalikel omavalitsustel puudub omavaheline koostöö ja infovahetus hooldusperede sobivuse osas, lisaks nimetatule puudub ka ressurss hooldusperede otsimiseks ning värbamiseks, seetõttu nähaksegi kindlama ja stabiilsema variandina perest eraldatud lapse asenduskoduteenusele suunamist (Sotsiaalministeerium, 2013, lk 18).

Asenduskoduteenuse rahastamiseks kulub kümneid kordi rohkem raha kui perekonnas hooldamisele. Suurema rahakulu üheks põhjuseks on kasvatajate hulk - keskmiselt tegeleb lapsega asenduskodus kuni viis kasvatajat. (Riigikontroll, 2009, lk 1) Asenduskoduteenuse osutamises on tehtud mitmeid muutusi, mis on parandanud teenuse pakkumise tingimusi ning tõstnud teenuse kvaliteeti. Teiseks uuenduste tegemise aspektiks on see, et kohalikul omavalitsusel on asenduskoduteenuse pakkujatest ülevaade olemas, kuid hooldusperedest mitte – seega on neil tunduvalt lihtsam suunata laps

asenduskoduteenusele. Asenduskodud on ka ise huvitatud laste võtmisest asenduskodusse, kuna asenduskoduteenust rahastab riik pearahasüsteemi alusel. (Riigikontroll, 2009, lk 1) Lisaks võib väiksemates omavalitsustes tulla probleemiks sobiva pere mitte leidmine, kuna koht on väike ning puuduvad potentsiaalsed sobivad perekonnad. (Sotsiaalministeerium, 2014b, lk 33) Mitmete põhjuste tagajärjel suunataksegi rohkem lapsi asenduskodudesse, selmet pakkuda lastele turvalist kodu perekonnas hooldamiseks.

Perekonnas hooldamine tagab lapsele suurema turvatunde ning lähedasema suhte võrreldes asenduskoduga, kus kasvatajad töötavad vahetustega. Asenduskodus on lapse arenguks vajaliku lähedussuhte tekkimine kasvatajate rohkuse tõttu väga keeruline. (Riigikontroll, 2009, lk 1) Lapsel puudub võimalus vajaduse korral küsida nõu või lihtsalt olla koos kasvatajaga, kellega ta paremini läbi saab. Laps peab ootama, kuni tuleb temale hingelähedasema ja teda paremini mõistva kasvataja töövahetus, mis sõltuvalt graafikust nõuab päevi.

Kiindumussuhte teooria kohaselt on lapsel vaja tema mina-pildi arenemiseks ühte isikut, kellega samastuda, kuid asenduskodus, kus on palju kasvatajaid, on lapsel keeruline leida seda ühte kindlat. Väga tähtis roll lapse sotsialiseerumisel on perekonnal, kuna asenduskodus puudub perekond, asendavad pererolli eakaaslased. Arvestades eeltoodut, on perekonnas hooldamisel elavate ja asenduskodus olevate laste areng erinev. (Riigikontroll, 2009, lk 6)

Lapse eemaldamine perekonnast peaks olema viimane abinõu, võimaluse korral ajutine või lühiajaline lahendus (Genereal Aassembly, 2010, lk 4). Lapse suunamine hooldusperre annab lapsele turvalise koha, kus kasvada kas või bioloogilise perekonna olukorra paranemiseni, et ühendada laps taas oma perekonnaga, või kuni lapse püsiva taastumiseni (Bosco, 2017, lk 3). Lapse paigutamine teise perekonda hooldamisele toob endaga kaasa lühema- või pikemaajalise lapse eraldamise bioloogilisest perekonnast. Eelduslikult peaks lapse paigutamine asendushooldusele olema ajutine lahendus, kuid Eestis on asendushooldusele suunamine muutunud pigem lõplikuks lahenduseks, kuna laps jääb asendushooldusele kuni täiskasvanuks saamiseni või õpingute lõppemiseni (Sotsiaalministeerium, 2014b, lk 20).

Laste eraldamisel perekonnast on oluline, et õed ja vennad jääksid kokku. Lastekaitseseaduse §34 järgi võib õdede ja vendade lahutamine pärast perekonnast eraldamist olla vaid äärmuslik abinõu olukorras, kus nende kokkujäämine ohustab oluliselt nende endi heaolu või õigusi (Lastekaitseseadus, 2014). Perekonnas hooldamisel olevad lapsed võivad elada ja areneda koos lastega, kellega neil ei ole bioloogilisi sidemeid (Child Welfare..., 2013, lk 2).

Õdede-vendade suheteks võib pidada erinevat tüüpi suhteid (Child Welfare..., 2013, lk 2):

- täielikud või poolõed, -vennad, kaasa arvatud lapsed, kes loovutati või eemaldati sünnihetkel;
- kasuõed, -vennad;
- lapsendatud lapsed samas perekonnas, kes ei ole bioloogiliselt seotud;
- perre sündinud lapsed ja nende kasu/lapsendatud –õed, -vennad;
- teised lähisugulased või mitte sugulased, kes elavad samas suguluskodus;
- kasulapsed samas perekonnas;
- lastekodukaaslased või grupi-, kodukaaslased lähedase püsiva suhtega;
- kaaslase laps või endise kaaslase lapsevanem;
- samast sperma- või munadoonorist eostatud isikud.

Õdede-vendade suhted on emotsionaalselt võimsad ja kriitiliselt tähtsad mitte ainult lapsepõlves, vaid terve elu jooksul. Lapsed õpivad sotsiaalseid oskusi, eriti jagamist, konfliktidega toime tulemist vendade ja õdedega läbirääkimise tulemusena. Õdede-vendade omavahelised suhted on tõenäoliselt pikimad, mida inimesed elus kogevad. (Child Welfare..., 2013, lk 4)

Hooldusele saabuvatel lastel, kes on koos õdede-vendadega, võib paraneda turvatunne ja heaolu ning nad annavad üksteisele loomulikku vastastikust tuge. See toetus vastandub traumaatilisele tagajärjele, mille tingib eraldamine, mis võib tähendada täiendavat kaotust, leina ja ärevust oma õdede-vendade heaolu pärast. Õdedel-vendadel on ühine minevik ja sideme säilitamine tagab jätkuva identiteedi ja kokkukuuluvuse. Õdede-

vendade koos hoidmise kasu kõige selgem tõend lähtub noorte endi vaatenurgast. (Child Welfare..., 2013, lk 5)

Juhtudeks, kui õdesid-vendi ei saa panna samasse perekonda, on välja mõeldud strateegiad, ennetamaks sugulussidemete katkemist. Esimeseks võimaluseks on anda lapsed sugulaste hoole alla, kuigi nad ei saa olla ühes kodus, on neil kergem üksteisega kontakti hoida. Teiseks võimaluseks on suunata lapsed naabruskonda või naaberkooli. Lisaks eeltoodule on vajalik korraldada regulaarseid külastusi, plaanida väljasõite, et õed-vennad saaksid koos aega veeta. Kirjeldatud strateegia kohaselt tuleb laste arenguplaanide koostamisel kaasata sugulasi koos lastekaitsetöötajaga. (Child Welfare..., 2013, lk 12)

Paljudes riikides on sisse seatud lapsendamise registrid, mis aitavad perekonnas hooldamise või lapsendamise tagajärjel lahutatud õdedel-vendadel täiskasvanuna taastada omavaheline kontakt hiljem. Sotsiaaltöötaja peab tingimata veenduma, et vajalik informatsioon iga õe-venna kohta oleks sisestatud registrisse ajal, kui laps adopteeriti. (Child Welfare..., 2013, lk 12-14) Selliste registrite olemasolu on hädavajalik juhul, kui õed ja vennad on eraldatud perekonnast.

1.3. Perekonnas hooldamise korraldamisest Eestis

Seadusandluses on perekonnas hooldamise korraldusega seonduvat käsitletud üsna üldiselt. Sotsiaalhoolekande seaduse (SHS) § 127 järgi on perekonnas hooldamine lapse hooldamine perekonnas, kelle liikmete hulka ta ei kuulu. Perekonnas hooldamist korraldab lapse eestkostjaks määratud kohalik omavalitsusüksus või erandjuhtudel sotsiaalkindlustusamet. (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015)

Eesti Vabariigi lastekaitseseaduse § 27 järgi ei tohi last ja vanemaid üksteisest eraldada vastu nende tahtmist, välja arvatud juhul, kui lahutamine on lapse huvides või kui laps on hädaohus ja lahutamine vältimatu või kui seda nõuab seadus või jõustunud kohtuotsus (Eesti Vabariigi..., 1992). Samuti ei tohi lahutada lastekaitseseaduse § 34 järgi õdesid ja vendi pärast perekonnast eraldamist, välja arvatud erandjuhtudel, kui nende kokkujäämine ohustab oluliselt nende heaolu või õigusi (Lastekaitseseadus, 2014).

Perekonnas hooldamise teenuse osutamisel tuleb arvestada vähemalt 10aastase lapse soovi. Arvestada tuleb ka noorema kui 10aastase lapse soovi, kui lapse arengutase seda võimaldab. (Perekonnas..., 2005)

Perekonnas hooldamise teenust saavad lapsed, (Sotsiaalministeerium, 2014a, lk 1):

- kelle vanemad on surnud, tagaotsitavaks kuulutatud või teadmata kadunud;
- kelle vanematele on nende piiratud teovõime tõttu määratud eestkostja;
- kelle vanemate isikuhooldusõigus lapse suhtes on piiratud või ära võetud;
- kes on vanematest eraldatud;
- kelle vanemad kannavad eelvangistust või vangistust vanglas.

Hooldaja saab võtta perekonda hooldamisele lapse, kelle suhtes ei ole tal perekonnaseadusest tulenevat ülalpidamiskohustust (Sotsiaalhoolekande seadus, 2015). Määruse „Lapse perekonnas hooldamisele ja selle korraldamisele ning hooldamisel kasutatavatele ruumidele esitatavad nõuded“ § 1 alusel võib hooldajal korraga olla kuni neli hooldatavat, sealhulgas hooldaja enda kuni 14aastased lapsed ning täisealised hooldamist vajavad isikud. Alla viieaastast ning raske või sügava puudega last arvestatakse hooldamisel kahe lapse eest. (Lapse perekonnas..., 2016) Erandjuhtudel, kui hooldatavad lapsed on omavahel õed-vennad, võib hooldatavaid peres olla ka rohkem. (Sotsiaalministeerium, 2014a, lk 1)

Lastekaitsespetsialistid informeerivad hooldusperesid lapse mineviku kohta, et võimaldada perel lapsele läheneda sobilikul viisil. Lapsele lähenemiseks treenivad ning toetavad lastekaitsespetsialistid hooldusperesid, et lapse ja hoolduspere vahel tekiks stabiilne suhe, mis põhineks üksteise mõistmisel, austusel ning usaldusel. (Quality4Children, 2007, lk 38)

SHS § 130 järgi peab isik hoolduspereks saamiseks esitama kirjaliku taotluse oma elukoha kohaliku omavalitsuse üksusele, seejärel hindab kohalik omavalitsus ühe kuu jooksul taotluse saamisest isiku ja tema perekonna vastavust hoolduspereks sobivatele nõuetele. Juhul, kui hooldajaks soovija elab lapsest erinevas omavalitsuses, küsitakse kirjalikult teavet ja arvamust soovija ja tema perekonna kohta rahvastikuregistrijärgsest valla- või linnavalitsusest. Lisaks osutab kohalik omavalitsus soovijale

sotsiaalnõustamise teenust, külastab tema kodu ning suunab ta sotsiaalministeeriumi korraldatavale tunnustatud PRIDE koolitusele.

2012. aasta andmete põhjal oli hooldusperedest läbinud PRIDE koolituse 72% peredest ning neist omakorda PRIDE jätkukoolituse vaid 29% peredest. Siiski on PRIDE koolituse läbinute osakaal võrreldes varasemate aastatega tõusnud. Pärast lapse perekonda hooldamisele paigutamist ei ole PRIDE järelkoolituse läbimine seadusega määratud hooldusperedele kohustuslikuks. (Sotsiaalministeerium, 2013, lk 53)

PRIDE koolitusprogramm on loodud Ameerikas 1990. aastatel ning selle eesmärgiks on valmistada ette perekondi, kes soovivad võtta oma perre mittebioloogilise lapse kasvatada. Lisaks on PRIDE koolituse eesmärgiks tõsta hooldusperede hoolduse kvaliteeti ning anda perekondadele vajalikke teadmisi hoolduspereks kujunemisel. Alates 2005. aastast viib Eestis PRIDE koolitusprogrammi läbi Tervise Arengu Instituudi koolituskeskus. Eestis viiakse läbi eelkoolitusi ja supervisioone, osaliselt on läbi viidud ka põhikoolitusi, mis toimusid tänu lisaeraldisele eelarvesse. (Linnas & Raudkivi, 2016, lk 3-4)

PRIDE koolitusega seotud probleemideks on PRIDE koolitusprogrammi kohandamatus Eesti oludele. Samal koolitusel saavad lisaks hooldusperekondadele osaleda ka lapsendada soovijad. PRIDE koolitus ei ole kahjuks erinevates Eesti piirkondades kättesaadav ning koolitusele on pikad järjekorrad. Kolmandaks probleemiks on see, et koolitusele jõuavad ka pered, kes koolitajate hinnangul ei sobigi hooldusperedeks. Koolituse korralduslik pool vajaks ülevaatamist, sest rahastamise seisukohalt ei ole otstarbekas koolitada hoolduspereid, kes hiljem ei soovi teenust osutada. Riiklikult rahastatavale PRIDE koolitusele peaks olema õigus registreeruda ainult nendel hooldusperedel, kelle sobivuse on kohaliku omavalitsus üksus kindlaks määranud. (Sotsiaalministeerium, 2013, lk 53-54)

Sotsiaalhoolekande seaduse § 130 järgi sõlmib kohaliku omavalitsuse üksus hooldajaga kirjaliku lapse perekonnas hooldamise lepingu, kui hooldaja on läbinud koolituse ja vastab talle esitatud nõuetele. Leping lõpetatakse juhul, kui hooldaja või tema perekond ei vasta antud nõuetele või lepingu jätkamine on muul põhjusel vastuolus lapse huvidega.

(Sotsiaalhoolekande seadus, 2015) Üle 90% lastest on perekonnas hooldamisel pikaajaliselt (Sotsiaalministeerium, 2013, lk 57).

Eestis sõlmivad paljud omavalitsused üheks aastaks perekonnas hooldamise lepingu, mida on siis võimalik aasta möödudes pikendada või vajadusel lõpetada. Riigikontrolli 2009. aasta auditist tuleb välja asjaolu, et kohalikud omavalitsused sõlmivad perekonnas hooldamise lepinguid vaid üheks aastaks. Selline korraldusviis annab omavalitsustele võimaluse perioodiliselt hinnata lapse sobivust perekonda ja hoolduspere sobivust teenuse osutamiseks. Nimetatud käitumismalli võib olla mõjutanud sotsiaalministri määrase “Lapse perekonnas hooldamisele ja selle korraldamisele ning hooldamisel kasutatavatele ruumidele esitatavad nõuded” säte, mille kohaselt peab omavalitsus vähemalt üks kord aastas koos hooldajaga üle vaatama lepingu ja tegema vajadusel muudatusi. Sotsiaalhoolekande seaduse järgi on omavalitsustel õigus katkestada hooldusperega perekonnas hooldamise lepingu, kui laps saab naasta oma bioloogilise perekonna juurde või jätkamine on vastuolus lapse huvidega. Riigikontrolli hinnangul tekitavad lühiajalised lepingud ebakindlust nii hooldusperedele kui ka sinna paigutatud lastele, seevastu pikemaajalised lepingud annaksid hooldusperedele ja lastele suurema kindlus- ja stabiilsustunde. (Sotsiaalministeerium, 2013, lk 57)

Sotsiaalhoolekande seaduse § 128 järgi on lapsel õigus tutvuda hooldajaks saada soovija, tema perekonnaliikmete ja koduga ning saada nende kohta teavet. Samuti on lapsel õigus perekonda elama asudes kaasa võtta oma isiklikud esemed. (Sotsiaalhoolekandeseadus, 2015) Perekonnas hooldamisel jääb lapse eestkoste õigus kohalikule omavalitsusele. Hoolduspere vastutab lapse toitolustamise ja riietamise eest, kooli- ja muude kohustuste täitmise eest ning tavapärase tegevuste ellu viimise eest, mida lapsevanem igapäevaselt teeb.

Perekonnas hooldamise toetust makstakse hooldusvanemale perekonnas hooldamisel viibiva lapse ülalpidamiskulude (sh kommunaalmaksud, hooldatava ravikulud, ravimite hind, taskuraha, harrastus-, õppe- või vaba aja veetmise vm ettenägematud kulud) osaliseks kompenseerimiseks. Perekonnas hooldamise eest makstava toetuse suurus on 30 eurot ühe perekonnas hooldamise teenusel viibiva lapse kohta kuus. (Pärnu Linnavalitsus, 2017)

Riiklike peretoetuste seaduse § 9 järgi on perekonnal õigust saada hooldatava lapse toetust, kui lapse hooldamiseks on sõlmitud hooldajaga perekonnas hooldamise leping. Perekonnas hooldamise lõppemisel seoses lapse 18aastaseks saamisega makstakse toetust selle jooksva õppeaasta lõpuni, mil laps saab 19aastaseks. Perekonnas hooldamisel oleva lapse toetust makstakse kahekümnekordses lapsetoetuse määras. (Riiklike peretoetuste..., 2001)

Perekonnas hooldamisel oleva lapse toetuse eesmärgiks on katta kulud, mis on tekkinud lapse kasvatamisega, kuid toetuse summast pole ette nähtud hooldaja tasustamist. Lisaks ei ole ära määratud, milliseid kulusi peaks toetus katma ning kas toetuse summa on tehtud kuludele vastav. Samuti makstakse ühekordset riiklikku elluastumistoetust perekonnas hooldamisel olevale lapsele täiskasvanuikka jõudmisel 40kordses lapsetoetuse määras. (Sotsiaalministeerium, 2014b, lk 50)

Toetust makstakse alles siis, kui laps kolib iseseisvalt elama uude elukohta hiljemalt kahe aasta möödumisel perekonnas hooldamise lepingu lõppemisest. (Sotsiaalministeerium, 2014b, lk 87) Riiklike toetuste puhul on õigustatud saajaks perekonnas hooldamisel olev laps, kuid hooldusperele või vanemale puuduvad igasugused toetused (Sotsiaalministeerium, 2014b, lk 50).

Eestis viivad hooldusperede värbamist ja sobivuse hindamist läbi kohalikud omavalitsused. Kahjuks puudub Eestis terviklik ülevaade hooldusperedeks soovijatest ja nende sobivuse hindamise süsteemist. Lapsendamise korraldamise eest vastutavad aga maavalitsused, mida on Eestis kokku 15. Kohalikke omavalitsusi, kes tegelevad hooldusperede värbamise ja sobivuse hindamise korraldusega, on kokku 213, mis tekitab hooldusperede süsteemis veel suuremat killustatust. Võrreldes hooldusperele kehtestatud nõudeid lapsendajate sobivuse hindamise nõuetega, on viimastele ette nähtud protseduurid põhjalikumad. (Sotsiaalministeerium, 2014b, lk 51)

Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat on välja toonud ettepanekud asendushoolduse kvaliteedi tõstmiseks. Esiteks luua ühtne elektroonne keskkond hooldada ja lapsendada soovijate avalduste menetlemiseks, samuti nõuetele vastavuse ja sobivuse hindamiseks ning uuringutega seotud toimingute läbiviimiseks (sh

andme- ja infopäringud teistest andmekogudest), mis aitaks ühtlustada perede valiku- ja hindamisprotsessi. Teiseks luua üleriigiline ülevaade nõuetele vastavatest ja vajaliku ettevalmistusega hooldada ja lapsendada soovijatest ning koostada nimistu, mille eesmärgiks on hõlbustada lapsele sobiva pere leidmist. (Sotsiaalministeerium, 2014b, lk 44)

1.4. Hooldusperekonnast elluastumine

Tavapereski kasvades alustab noor ühel hetkel iseseisva eluga ja kolib perekonnast eraldi. Asendushooldus lõpeb tavaliselt noore täiskasvanuikka jõudmisega, s.t 18aastaseks saamisega või kuni õpingute lõppemisega. Perekonnast ellu astumine toimub samm-sammult pikema aja vältel, kuid asendushoolduselt ellu astuvate noorte puhul peab see käima kohe ja kiiresti. Asendushooldusel olevate noorte sotsiaalsed oskused ja ettevalmistus iseseisvaks eluks on puudulikumat, võrreldes tavapere noorte kogemustega. (Sotsiaalministeerium, 2013, lk 80)

Asenduskoduteenusel olevale noorele võimaldatakse asendusperre jääda edasiõppimise ajal kutseõppeasutuses, rakenduskõrgkoolis või kõrgkoolis bakalaureuse- või magistriõppes nominaalaja lõpuni. Perekonnas hooldamisel pikeneb makstav toetus pärast noore 19aastaseks saamist edasiõppimise korral kuni jooksva õppeaasta lõpuni. (Sotsiaalministeerium, 2013, lk 83-84)

Paljud noored lahkuvad aga asendushoolduselt juba enne 18aastaseks saamist. Uuringud näitavad, et noorena asendushoolduselt lahkuvatel noortel on suur oht sattuda sotsiaalse tõrjutuse ohvriks. Kuigi tõrjutuse põhjuseid pole täpselt uuritud, võivad neid mõjutada lapse minevik, lapse esimene eluaasta, probleemid asendushooldusel ning seal viibitud aeg. (Herczog, 2009, lk 12)

Perekonnas hooldamise teenuse kohta on sotsiaalministeerium koostanud soovituslikud juhised, mille üheks eesmärgiks on välja tuua “lapsele turvalise arengukeskkonna pakkumine ja lapse ettevalmistamine iseseisvaks eluks”. Näitena on välja toodud laste tööoskuste kujundamist ja võimete arendamist ning soodsa kasvukeskkonna loomist ja

arenguvõimaluste tagamist, kuid täpsemalt pole välja toodud, mida hooldaja peaks tegema lapse iseseisvaks eluks ette valmistamisel. (Sotsiaalministeerium, 2013, lk 86)

Sotsiaalhoolekande seaduse järgi peab lapse eestkostja, s.t kohaliku omavalitsuse üksus, hoolitsema lapse sidemete säilimise eest kodukohaga, looma tingimused sinna tagasi tulekuks ja aitama kaasa tema elluastumisele. Lapsel võib aga puududa soov tagasi kolida endisesse keskkonda või puuduvad tal sidemed oma elukohajärgse omavalitsusega. (Sotsiaalministeerium, 2013, lk 91). Seadus ei täpsusta konkreetseid ülesandeid, mida omavalitsused peavad täitma, seetõttu erinevad asendushoolduselt lahkuvatele noortele mõeldud tugi- ja järelhooldusteenused piirkonniti (Sotsiaalministeerium, 2013, lk 86).

Seadustes on väga konkreetsetl välja toodud, millal peab asendushooldusel viibiv noor iseseisvasse ellu astuma, ometi on tavaperekonnas elavatel noortel kodust lahkumise aeg paindlik ning seadustest mitte lähtuv (Sotsiaalministeerium, 2013, lk 86). Siiski on perekonnas hooldamisel olevatel noortel ellu astumise protsess valutum kui asenduskodu noortel, kuna esmanimetatud saavad perega edasi suhelda ning elluastumine toimub järkjärgult (Sotsiaalministeerium, 2014b, lk 59).

Sotsiaalkindlustusamet hakkab meetme „Asendushoolduse kvaliteedi tõstmine“ raames pakkuma tugiisikuteenust asendushoolduselt elluastuvatele noortele. Teenuse eesmärgiks on tagada asendushoolduselt ellu astuvate noorte iseseisev toimetulek. Noori juhendatakse, motiveeritakse, nõustakse ning arendatakse nende iseseisvust ja vastutuse võtmist. Teenus on mõeldud asenduskoduteenusel, perekonnas hooldamisel ja ka eestkostel elanud noortele vastavalt nende individuaalsetele vajadustele. Teenuse pakkumisel on oluline roll kohalikul omavalitsusel, kes hindab teenuse vajadust ning kirjeldab seda juhtumiplaanis, sest juhtumiplaan on nimelt üks teenuse rahastamise alustest. (Kuldjärv *et al.*, 2016, lk 77)

2015. aastal astus iseseisvasse ellu asendushoolduselt 230 noort, neist asenduskoduteenuselt 71, perekonnas hooldamisel 13 ja eestkostja perekonnast 146. Kahjuks puudub Eestil statistika asenduskodust ellu astunud noorte toimetuleku kohta. (Anniste *et al.*, 2016, lk 42)

Viimaste aastate statistika põhjal jääb täiskasvanuks saades hooldusperre edasi elama kolmandik kuni pooled noortest, kuid tegelikult hooldusperel puudub perekonnaseadusest tulenev ülalpidamiskohustus lapse ees, seega puudub tegelikult õiguslik alus noore perekonda jäämisele (Sotsiaalministeerium, 2014b, lk 60).

Asendushooldusel olevate noorte iseseisvumist tuleb ette valmistada, kuna ebaõnnestumise korral puudub neil võimalus tagasi pöörduda oma perre või asendushooldusele (Turk, 2017, lk 56). Asendushooldusel viibinud noorte üheks probleemiks on madal haridustase, s.t noored ei jõua põhiharidusest kaugemale. Põhjusteks on noorte keskmisest madalamad ambitsioonid, õpingute katkestamine ja vähene teadlikkus toetusvõimalustest. Teiste riikide kogemuste põhjal suunatakse asendushooldusel olevaid noori omandama kutseharidust. Kutseharidusega noorel on tulevikus kergem leida töökohta ning õppeasutuses on võimalik saada stipendiumi. (Turk, 2017, lk 57) Kui asendushooldusel olev noor otsustab 18aastaseks saades õpingud lõpetada, peab ta alustama iseseisva elu majandamisega ning edasiste õpingute jätkamine tulevikus võib osutuda keeruliseks või isegi võimatuks (Anniste *et al.*, 2016, lk 42).

Uuringud on näidanud, et noortest, kes on läinud edasi õppima või omandanud kõrghariduse, on 85% naised. Hariduse omandamisel on oluline ka hooldusperre stabiilsus ja seegi, kui pikaks ajaks on noor hooldusperre paigutatud. Siiski ei ole ainult stabiilsus määrav, oluline on, et hooldusperre oleks pühendunud ja toetav noore õpingute suhtes. (Stein, 2005, lk 13)

Positiivsemat ellu astumist asendushoolduselt soodustab hoolduse stabiilsus, sujuv üleminek asendushoolduselt iseseisvasse ellu, ettevalmistus iseseisvaks eluks ning sotsiaalne tugivõrgustik, kuhu kuuluvad perekond, sotsiaaltöötajad ning hooldajad (Anniste *et al.*, 2016, lk 46). Riigikontrolli tulemustest selgus, et hooldusperedest elluastunute hilisema toimetuleku kohta oli positiivseid tulemusi rohkem kui asenduskodu noorte kohta (Riigikontroll, 2009, lk 7).

Lisaks praktilistele oskustele on oluline, et noortel oleks olemas toetav tugivõrgustik. Toetavad suhtevõrgustikud on olulised nii asendushoolduselt kui ka tavaperest pärit ellu astuvale noorele. Lapse kaasatus nii pere- kui ka kooliellu aitab noort oma sotsiaalse

võrgustiku loomisel ja edukamalt iseseisvas elus hakkama saama. (Anniste *et al.*, 2016, lk 43) Asendushoolduselt järk-järgult ellu astumine võimaldab noortel hoida stabiilselt püsivaid suhteid hooldajatega ka hiljem pärast iseseisvasse ellu astumist. Noored, kel on toetav tugivõrgustik, omandavad sagedamini hariduse või ameti ning on ellu astumise suhtes entusiastlikumad. (Anniste *et al.*, 2016, lk 46)

Sotsiaalne tugivõrgustik on oluline ressurss nii praktiliste oskuste omandamisel kui ka iseseisvas elus tekkivate probleemide lahendamisel ning hea vaimse ja füüsilise tervise tagamisel. Paljud asendushoolduselt lahkuvad noored otsivad üles oma päritolupered ja püüavad luua või taastada suhted oma pere liikmetega. Uuringutest on selgunud, et perekonnaga taas kontakti omavad noored saavad iseseisvas elus hakkama paremini, kui need, kel kontakt puudub. Side bioloogilise perekonnaga on tähtis nii asendushoolduse ajal kui ka hiljem, asendushoolduselt lahkumisel. Asendushooldusel olevate noorte eluks ettevalmistamisel on samuti olulised sõprussuhted, mis pakuvad emotsionaalset tuge, tõstavad enesekindlust ning on toeks ja abiks probleemide korral. (Anniste *et al.*, 2016, lk 49) Hooldusperest elluastunud noore eduka toimetuleku tagavad nii praktilised eluoskused kui ka sotsiaalse tugivõrgustiku olemasolu.

2. UURIMUS HOOLDUSPEREST ELLU ASTUVATE NOORTE KOHTA

2.1. Uurimustöö metoodika

Töö eesmärgiks on välja selgitada, mis on noore jaoks oluline iseseisva elu alustamisel ja sellest lähtuvalt teha perekonnas hooldamise teenuse paremaks korraldamiseks ettepanekud. Uurimisobjektideks on hooldusperedest elluastunud noored üle Eesti. Neli noort on pärit Pärnumaalt, kaks Viljandimaalt, üks Raplamaalt, kaks Hiiumaalt ning üks Võrumaalt.

Valimiks on kümme hooldusperes elanud ja nüüdseks ellu astunud noort vanuses 21 kuni 29. Vastajatest neli olid naised ning kuus mehed. Lisaks sellele tehti ekspertintervjuud kahe lastekaitsepspecialistiga.

Noorte puhul on valimiks mugavusvalim, mis on moodustatud tuttavate ja hooldusperes elanud noorte abiga. Lastekaitsepspecialistid valiti Pärnumaa suurima omavalitsuse järgi, kus töötab kokku neli lastekaitsepspecialisti. Üks lastekaitsepspecialist on oma ametikohal olnud üle 13 aasta. Teine lastekaitsepspecialist on olnud ametis 10 aastat.

Uurimisküsimus, millele otsitakse vastust on: mis oli hooldusperest ellu astuvale noorele iseseisva elu alustamisel kõige rohkem abiks.

Uuring on kvalitatiivne ning andmete hankimise meetodina on kasutatud poolstruktureeritud intervjuusid. Koostati kaks erinevat küsimustikku – üks noorukitele ja teine lastekaitsepspecialistidele. Mõlemad on ära toodud lisades 1 ja 2. Intervjuu küsimused on koostatud, lähtudes teooriast selle uuringu jaoks, et toetada noori rääkima

elust hooldusperes ning saada lastekaitse spetsialistide arvamus ellu astunud noorte toimetulekuvõime kohta.

Respondentidele tutvustati töö eesmärki ning selgitati, et saadud andmeid kasutatakse uurimustöö jaoks. Samuti rõhutati, et intervjuu on anonüümne ning nende isikut ei seostata saadud andmetega mingil moel. Intervjuud viidi läbi märtsikuus 2017. aastal. Intervjuude keskmine pikkus oli 45 minutit. Pikim intervjuu oli 1 tund 30 minutit ja lühim 30 minutit. Intervjuud salvestati diktofoniga ning hiljem transkribeeriti arvutisse.

Andmete analüüsimiseks kasutatakse temaatilist analüüsi. Esmalt kodeeritakse saadud andmed uurimisandmete analüüsiks ehk andmed jaotatakse kategooriateks ning seejärel koondatakse teemadeks. Kodeerimise käigus koondati noorte vastused järgmisteks alateemadeks:

- üldinfo;
- suhe bioloogilise perekonnaga;
- elu hooldusperes;
- iseseisva elu alustamine;
- ühiskonna suhtumine noortes.

Respondendid on tähistatud tähtedega M ja N vastavalt soole ning numbrina on juurde lisatud intervjuu järjekorranumber (näiteks N2, M4). Lastekaitse spetsialistide tähised on LS1 ja LS2. Noorte tsitaadid esitatakse muutmata kujul, seepärast on kasutatud sõna *lastekodu*, mille tänapäevasem tähendus on *asenduskodu*.

2.2. Uurimisandmete analüüs

2.2.1. Suhe bioloogilise perekonnaga

Lapse eraldamine perekonnast on lapse jaoks emotsionaalselt ja vaimselt väga raske. Väike laps ei pruugi mõista, miks ta bioloogilisest perekonnast eraldatakse ja võõrasse perre paigutatakse. Lapsel on õigus saada informatsiooni ja kohtuda oma bioloogiliste vanematega ka pärast perekonnast eraldamist. Kui peres on rohkem lapsi kui üks, ei tohi perekonnast eraldamisel õdesid ja vendi lahutada. Seepärast küsiti respondentidelt,

milline on suhe nende bioloogiliste vanematega ja õdede-vendadega. Esmalt uuriti noorte suhteid bioloogiliste vanematega.

„Ühendus täitsa olemas ja kohtun nendega regulaarselt. Suhted head, kuid pinnapealsed, ei midagi enamat.“ (M2)

„Kasuperre minnes ei suhelnud ma oma vanematega eriti, kuna lihtsalt olin nii noor ja mulle ei võimaldatud seda (mõned korrad olin ikka oma emal ja isal saanud külas käia). Hiljem, kui 11aastaselt sealt kasuperest lahkusin, siis hakkasin suhtlema rohkem ka oma emaga ja nüüd lausa elame koos juba umbes 4 aastat. Teadsin alati, et mul on olemas oma vanemad ja igatsesin oma ema väga.“ (N3)

„Suhted bioloogiliste vanematega ei ole kunagi katkenud, aga on väga harvad. Ei ole ka mingeid takistusi, miks emaga kokku ei võiks saada.“ (N4)

„Suhteid pole, kuna ema on surnud.“ (M1)

Respondentidest kolmel on üks vanematest surnud ning suhe puudub. Noortest viis suhtlevad vanematega, kuid see jääb pigem pinnapealseks ja kohtutakse harva. Kaks vastanutest saavad bioloogiliste vanematega väga hästi läbi, üks elab isegi emaga koos ja teine suhtleb samuti väga tihedalt. Seejärel küsiti noorte käest, kas neil on õdesid-vendi ja milline on nendevaheline suhe.

„Üks õde ja üks vend, suhtleme ja kohtume regulaarselt, side täitsa olemas ja toimiv.“ (M3)

„Mul on kaks venda, kes kolisid minuga samasse kasuperre, nemad jäid sinna ka siis, kui mina vahepeal lastekoju tagasi läksin. Saame väga hästi läbi, suhtleme ja abistame alati üksteist.“ (N3)

„Mul on bioloogiline õde ja bioloogiline vend, õe kohta ma ei tea midagi, sest ta lapsendati, ja vend on nii palju vanem ning alkohoolik ja ma ei suhtle temaga.“ (N2)

Kõigil noortel on olemas bioloogilised õed-vennad. Ainult üks noortest ei suhtle oma õe-vennaga, kuid ülejäänud on perekonnast eraldamisel jäänud kokku ja suhtlevad ning

saavad omavahel hästi läbi. Intervjuudest tuli välja ka see, et uude perekonda minnes aitas kohanemisele kaasa asjaolu, et oldi koos õdede-vendadega. Üks noortest kirjeldab perekonda kohanemist järgmiselt:

„Hea oli muidugi see, et sattusime sinna koos õe ja vennaga, mis tegi seda kohanemist kindlasti kergemaks - ühtne rinne ikkagi.“ (M5)

Koos õdede-vendadega hooldusperre minnes on lastel kindlasti kergem uue olukorraga harjuda, sest neil on võimalik olla üksteisele toeks ja tekitada teatud turvatunne. Õdede-vendade suhted on emotsionaalselt võimsad ja kriitiliselt tähtsad mitte ainult lapsepõlves, vaid läbi kogu elu.

2.2.2. Elu hooldusperes

Noore elu mõjutab väga palju see, mis vanuselt ta hooldusperesse läks. Mida nooremata saab laps hooldusperesse, seda lihtsam on tal kiinduda ja kohaneda hooldusperega, seepärast on noortelt uuritud, kui vanalt nad läksid hooldusperesse, milline oli nende sisseelamise faas ja suhted hooldusperega.

“Elasin selles kasuperes väikese vahega: 9. – 11. aastani ja 14. – 16. aastani (ametlikult elasin kuni 19aastaseks saamiseni, aga tegelikult kolisin välja juba 16aastaselt). 11. ja 14. eluaasta vahel elasin lastekodus.” (N3)

„5aastaselt.“ (M4)

Kõige noorem läks hooldusperre 2aastasena (M1) ja kõige vanem 14aastasena (M6). Teistel jäi hooldusperre minemise vanus 3. kuni 11. aasta vahele. Oma kohanemist hooldusperega kirjeldavad noored järgmiselt:

“Eks inimesed ole erinevad: mõndadega sõbruned koheselt, mõnega võib olla üldsegi. Kuid usun, et umbes paar kuud oli vast see kohanemise aeg, kui hakkasin juba aru saama mis, kus ja kes. Kokkuvõtteks võib öelda, et kohanemisel probleeme ei olnud.” (M2)

“Kui 9aastaselt sinna kolisin (koos oma kahe vennaga), siis olin alguses väga rõõmus ja õnnelik, sest sain lõpuks lastekodust minema. Kasupere tundus väga meeldiv, kõik oli uus

ja huvitav. Suur uhke maja, oma hoov, koduloomad jne. Pereemal oli endal ka juba lapselapsed (mõned aastad minust nooremad), kes tihti külas käisid.”(N3)

„Arvestades minu minevikku, et ma olin laste varjupaigas ja siis jälle kodus ja siis jälle seal, ja äkki oli mul mingi stabiilne koht, siis oli mul suur hirm, et see stabiilsus võib järsku ära kaduda. Siis ma püüdsin seda stabiilsust ise lõhkuda, kuna ma ei osanud muud moodi olla.

Perekonda sisseelamiseks kulus umbes 3-4 aastat. Takistuseks oli, et 7 aastat on ikka päris pikk aeg, olin nii kaua aega elanud ebastabiilset elu, ja ei olnud kerge stabiilsusega harjuda. Abiks oli see, et mu kasuema võttis mind igale poole kaasa, kuhu oli võimalik. Samuti oli abiks uue kasupere suur suguvõsa, kes võtsid mind kõik omaks, ja kasuvennad.“ (N4)

Intervjuudest tuleb välja, et igaühel võttis uue perega kohanemine aega, mõnel pikemalt kui teisel. Perekonnas kohanemisele aitasid kaasa õdede-vendadega üheskoos elamine ja lapse omaksvõtmine hooldusperre ning lapse kaasamine perekonna tegevustesse. Üks noortest ei tundnud end hooldusperre perekonnaliikmena, ta kirjeldab seda järgmiselt:

„Lahkusin sellest kasuperest 11aastaselt omal soovil/nõudmisel, kuna ei tundnud ennast seal armastatuna. Mulle seal ei meeldinud, ei tundnud, et keegi minust hooliks või et mul oleks kellegagi oma mõtteid/tundeid jagada. (11. ja 14. eluaasta vahel elasin lastekodus). 14aastaselt läksin samuti omal soovil sinna tagasi, kuna sealt oli mul lihtsam oma ellu astuda veidike varem, kui seadus seda lubaks, ja samuti olin juba piisavalt vana, et oma arvamuste ja soovide eest seista. Ma ei ütleks, et oleksin saanud sealt piisavalt tuge ja armastust, mida üks laps vajab, aga võib olla ei osanud ma seda sealt lihtsalt otsida. Mitte kunagi ei tundnud ma seal ennast täielikult pereliikmena. Tundsin seal ennast alati kasulapsena - seda ei olnud lihtsalt võimalik seal mitte tunda.“ (N3)

Veel uuriti noortelt, kas hooldusperes elades tundsid nad millestki ka puudust ja millest on tagantjärele hinnates kõige rohkem kasu olnud.

„Mitte millestki. Ma olen näinud elu halvemat poolt enne kasuperre tulemist ja nüüd, nähes kui normaalne on see, et sul on oma kodu, oma tuba, oma auto, siis ma ei kujuta ette, et saaks kuidagi teistmoodi olla.“ (N4)

„Kõige enam tundsin puudust väiksena oma emast. Kindlasti oli mingil määral kasu sellest, et sain elada perekonnas, aga iseseisvaks sain just lastekodus. Hea, et on olemas just mõlemad kogemused, sest muidu ei oleks ma see, kes praegu olen. Suures peres elades õppisin kindlasti teistega arvestama ja samuti teisi mõistma.“ (N3)

„Kõige rohkem tundsin puudust taskurahast, sest seda ei olnud. Küll aga andis see motivatsiooni seda teenima hakata. Muu kõik eluks, vajalik oli olemas, mida ühel lapsel võiks vaja minna.“ (M1)

Lisaks uuriti noortelt, milline oli ja on hetkel nende suhtlus oma hooldusperega. Vähesed noored tunnevad hooldusperet päris oma perekonnana. Pigem on noorte ja hoolduspere vaheline suhe neutraalne. Kõik küsitletud noored suhtlevad ja kohtuvad peale ellu astumist hooldusperega jätkuvalt.

„Nad on ju minu pere ja see on minu kodu. Suhted on väga head, saan nendelt piisavalt toetust ja abi. Minust hoolitakse väga.“ (N1)

„Usun, et need olid head, kuna suhtleme ja kohtume veel siiani. Kui see poleks nii olnud, oleks kadunud ka ühendus peale ellu astumist.“ (M3)

“Saan siiani tuge ja armastust ja nii oli ka seal elades”(N2)

Kokkuvõtvalt on hoolduspere kujunenud osa noorte jaoks päris perekonnaks, kuid on ka neid, kes ei ole saanud sealt piisavalt armastust, nagu seda saavad tavaperekonnas kasvavad lapsed.

Intervjuudest tuli välja ka ühiskonna negatiivne suhtumine asenduskodusse, kuna osa noortest elas enne perekonnas hooldamist asenduskodus, said nad ühiskonna halvaks panu osaliseks. Üks noortest kirjeldab oma nooruspõlve kooliaega ja kogukonna suhtumist temasse ja vendadesse järgmiselt:

„Peale kooli vahetust läks juba natukene raskemaks, kuna terve minu klass teadis, et olen tulnud lastekodust ja elan kasuperes (sellel ajal seal koolis varem lastekodulapsi ei olnud käinud), klassikaaslased ei olnud väga meeldivad ja samuti õpetaja suhtus minusse automaatselt teistmoodi kui teistesse. Samuti kõik meie naabruskonna lapsed teadsid, et oleme lastekodust ja enamus ei suhtunud sellesse ükskõikselt. Abiks oli kindlasti see, et ma olin koos oma vendadega, mitte üksi, ja takistuseks kindlasti see, et väikeses kogukonnas kõik teadsid, et lastekodust ja sellesse ei suhtunud hästi.“ (N3)

„Hiljem kui kolisin tagasi lastekoju, siis leidsin endale ka uusi sõpru, kellega suhtlen siiani. Koolis hakkas paremini minema just siis, kui olin tagasi lastekoju kolinud ja samuti olid suhted väga head nii õpetajatega kui ka klassikaaslastega. Kasuperes elades olin enamvähem klassi kõige halvem õpilane ja ei tahtnud koolis käia, lastekoju tagasi minnes vahetasin ka kooli ja aasta pärast olin klassi parim õpilane kuni keskkooli lõpuni välja. Sõbrad, kellega siiani suhtlen, on samuti leitud sellel ajal, kui olin juba lastekoju tagasi läinud.“ (N3)

Intervjueeritav koges koolikiusamist põhjusel, et ta oli olnud lastekodus. Kui tavaliselt seonduvad lastekoduga negatiivsed kogemused, siis selle intervjueeritava puhul mõjus asenduskodu vastupidiselt.

2.2.3. Iseseisva elu alustamine

Üheks suureks etapiks on noore astumine ellu hooldusperest ning majanduslikult iseseisva elu alustamine. Noortelt uuritakse, kui vanalt nad iseseisvusid ja alustasid omaette elu, mis oli neile kõige rohkem toeks ning milline oli hoolduspere roll sel ajal.

„Kolisin enda ette elama 16aastaselt, üürisin korteri teises linnas, koolis käisin edasi Pärnus. Ametlikult muidugi oli teada, et elasin kuni 19aastaseks saamiseni kasuperes. Peale ära kolimist kindlasti ööbisin mõnel korral ka oma kasupere juures, aga see oli harva, kui sinna juhtusin. Erilist abi või tuge ma seal poolt ei saanud (sain vist 500 või 600 krooni iga kuu ja sellega pidin siis hakkama saama, kuigi minu korteriüür oli juba tunduvalt suurem). Abiks oli muidugi ka see summa ja sain ikkagi kuidagi hakkama. Palju tuge sain oma pärisemalt, kellega ma siis juba igapäevaselt suhtlesin. Samuti teadsin, et eraldi kolimine oli minu enda soov ja kui hakkama ei oleks saanud, siis

ametlikult oli mul ju alati õigus ja võimalus tagasi kasupere juurde kolida kuni 19aastaseks saamiseni.“ (N3)

“19aastaselt läksin oma elu peale, hoolduspere aitas leida koha, kuhu saaksin kolida. Abiks oli ka vendade olemasolu.” (M2)

“Oma elu alustasin juba 17aastaselt, kuna elu tahtis juba elamist. Elukorraldus ja tegemised ei olnud enam kooskõlas peresisestega - seega tuli ette võtta muudatused küllaltki varakult.” (M5)

„Peale põhikooli lõppu, 16aastaselt, läksin Kuressaare ametikooli, kus ees ei oodanud mind ühtegi tuttavat. See oli päris suur samm, arvestades seda, et ma kõike kartsin. Mul oli suur kiindumus oma kasuvanematesse ja see ei olnud kerge. Helistasin esimese aasta jooksul iga päev vähemalt 15 korda kasuemale. Mu kasuema on olnud alati väga kannatlik ja ta on mind alati ära kuulanud ja aidanud mu muredele lahendusi otsida.“ (N4)

Neli noort elasid hoolduspere juures kuni 19aastaseks saamiseni. Kaks noort elavad siiani oma hoolduspere juures ning ülejäänud neli läksid oma elu peale 16- või 17aastaseks saamisel. Iseseisva elu alustamine on algul iga noore jaoks katsumus, seepärast uuriti, millised olid nende tunded ja hirmud.

„Tunne oli esialgu hea, ikkagi ju oma aja peremees jne. Küll aga hiljem hakkas ka vaikselt meenuma ütlused ja õpetused, miks ei oleks pidanud nõnda varakult veel iseseisvuma. Aga üks tagantjärele oleme kõik palju targemad. Samas ei kujunenud kohanemine liialt raskeks - põhiasjana võiksingi välja tuua tahte ja soovi asjadega toime tulla. Olgu selleks siis töö, kool või muu ettevõtmine. On kaks viisi: kuulata ja õppida teistelt või siis proovida ja katsetada oma äranägemise järgi. Mina valisin raskema tee.“ (M6)

„Tundsin end küllaltki kindlalt ja teadsin, et pean hakkama saama, muidu oleks pidanud hooldusperre tagasi minema. Kui korra iseseisvalt saad elada, ei soovi enam perega koos elada, üksi ikka parem ja rahulikum.“ (N1)

„Ei olnudki erilise hirme, võib olla algul oli harjumatu üksi elamine, kuna hooldusperes olid lapsed ja sagimist rohkem.“ (M4)

„Kõik asjad tundusid hirmsad, kartsin, et ei leia õiget kohta üles ja et ei saa hakkama. Hirmutas ka suur ja lärmakas seltskond, näiteks alkoholijoobes inimesed - ma ei salli alkohooli joovaid inimesi, see tuletas mulle minevikku meelde. Raske ja harjumatu oli ka see, et ühiselamu kasvatajad ei usaldanud mind, kuna nad nägid kõiki samasugustena.“ (N4)

Iseseisva elu alustamisel oli paljudele noortele toeks kas hooldusema või pärisema, samuti õdede-vendade olemasolu. Kui ümberringi on olemas inimesed, kes noorukist hoolivad ja vajadusel abistavad, on iseseisva elu alustamine kordades lihtsam, kui seda teha täiesti üksi, ilma igasuguse abita.

2.2.4. Ekspertide arvamus hooldamisest perekonnas

Lastekaitse spetsialistid valiti Pärnumaa suurima omavalitsuse järgi, kus töötab kokku neli lastekaitse spetsialisti. Üks lastekaitse spetsialist on oma ametikohal olnud üle 13 aasta. Teine lastekaitse spetsialist on olnud ametis 10 aastat. Autorit huvitas, mida arvavad lastekaitse spetsialistid perekonnas hooldamise teenusest ja selle korraldusest ning kui palju lapsi on perekonnas hooldamisel Pärnu omavalitsuses.

Esimeseks küsiti, mitu last on kohalikus omavalitsuses perekonda hooldamisele suunatud ja kuidas lastekaitse spetsialistid hoiavad end kursis perekonnas hooldamisel olevate laste eluga.

“11 last” (LS1)

“Lastekaitse spetsialist tegeleb ja külastab perekonnas hooldamisel olevaid lapsi kaks korda aastas.” (LS1)

“Korra aastas käin kindlalt, mõnede perede juures isegi 3-4 korda. Paljud pered on Eesti peal laiali ja kuna lepingud tehakse üheks aastaks, siis detsembris külastan kõiki perekondi.” (LS2)

Hetkel on Pärnu kohalikus omavalitsuses suunatud perekonda hooldamisele 11 last, mis on päris väike arv võrreldes asenduskodus olevate laste arvuga. Lisaks külastamisele hoiab lastekaitsepspetsialist ühendust perega telefoni teel. Paljud perekonnad helistavad lastekaitsepspetsialistile ise ja siis lastekaitsepspetsialist nõustab perekonda.

Lisaks uuriti, kas hooldusvanem kaasatakse lapse juhtumiplaani koostamisse ning milliseid tugiteenuseid on omavalitsusel võimalik pakkuda perekonnas hooldamisel olevatele lastele.

“Kuna juriidiliselt on laps linna eestkostel ja volitatud isik on lastekaitsepspetsialist, siis vanem ei osale tavaliselt juhtumiplaanis. Küll aga nad küsivad vanemalt lapse kohta informatsiooni.” (LS1)

“Tugiteenuseid pakume lähtuvalt toimetulekust, kas riiklikud või KOVi toetused. Meie kohalik omavalitsus maksab lisaks riiklikule perekonnas hooldamisel oleva lapse toetusele 30 euri kuus. Elluastuvale noorele saame vajadusel pakkuda tugiisikut või aitame otsida eluaseme.” (LS2)

Lastekaitsepspetsialistidelt küsiti nende arvamust perekonnas hooldamisel olevate noorte valmisolekust iseseisva elu alustamiseks.

“See kõik sõltub lapsest endast, perekonnad on kontrollitud ja peaksid andma lapsele edasi vajalikke oskusi. Kui aga laps on erivajadusega, siis ongi tal madalamad võimed.” (LS1)

“Minu arvates oleneb see lapse isikust ja taustast, mis vanuses on laps eraldatud, samuti sõltub bioloogilisest perekonnast ja ka hooldusperekonnast.” (LS2)

Viimasena küsiti lastekaitsepspetsialistide ettepanekuid perekonnas hooldamise teenuse paremaks muutmiseks, nende vastused on koos ühise jutuna:

“Hooldusperedele on vähe koolitusi, ainult PRIDE koolitus, mis toimub harva ja kaootiliselt. Uus koolitus ei toimi, sest pered ei lähe lihtsalt koolitusele. Võiksid olla toetavad koolitused ja supervisioon. Koolitused tuua inimestele lähedamale, pere, kes elab Viljandimaal metsade vahel, ja laps Pärnust - siis pere ei tule töö kõrvalt Pärnusse

koolitusele. Samuti rohkem teadvustada hoolduspere olemust, tahetakse adopteerida, aga ei teata, et saab ka olla hoolduspere.”

Intervjuu käigus tuli välja, et Pärnu lastekaitsepspetsialistid otsivad alati perekonnast eraldatud lastele hoolduspere, isegi kui see võib võtta mitu kuud aega. Õdesid ja vendi ei lahutata, neile leitakse üks pere. On olnud juhtumeid, kus noor soovib ise minna asenduskodusse, et Pärnust mitte ära kolida. Alla koolieelikutele lastele pole probleeme pere leidmisel. Perekonda hooldamisele pandud teismelistega proovib kohalik omavalitsus pakkuda perele tuge nii palju, kui saab. Alati vaadatakse esmalt sugulasteringi, kas keegi neist saaks last kasvatada, kuid kahjuks tihti sugulased puuduvad. Asenduskodusse võivad sattuda erivajadusega lapsed ja rasked teismelised, kelle kasvatamisega pered hakkama ei saa. Sotsiaalkindlustusameti info kohaselt panevad paljud teised maakonnad lapsed asenduskodusse, kuna lastekaitsepspetsialistid ei viitsi otsida hooldusperesid.

2.3. Arutelu ja järeldused

Töö eesmärgiks oli välja selgitada, mis on noore jaoks oluline iseseisva elu alustamisel, ning sellest lähtuvalt teha ettepanekud perekonnas hooldamise teenuse paremaks korraldamiseks. Uurimisküsimus, millele otsiti uurimuse käigus vastust, oli: mis oli hoolduspereest elluastuvale noorele iseseisva elu alustamisel kõige rohkem abiks. Küsimusele vastuse leidmiseks viidi läbi intervjuud kümne hoolduspere elanud ja sealt ellu astunud noorega. Uurimuse käigus selgitati välja, kuidas noored tundsid end iseseisva elu alustamisel ning milline oli hooldusperekonna roll iseseisva elu alustamisel. Lisaks uuriti, mis olid noorte suurimad hirmud iseseisva elu alustamisel ning mis aitas neid rasketel perioodidel.

Lapse heaolust lähtudes on väga oluline, et pärast perekonnast eraldamist saab ta olla koos õdede-vendadega. Lastekaitseseaduse § 34 järgi õdede ja vendade lahutamine pärast perekonnast eraldamist võib olla vaid äärmuslik abinõu olukorras, kus nende kokkujäämine ohustab oluliselt nende heaolu või õigusi. (Lastekaitseseadus, 2014)

Käesoleva uuringu raames selgus, et üheksa noort kümnest kasvasid hooldusperes koos õdede-vendadega. Lisaks aitas noortel hooldusperekonnas kohanemisele kaasa asjaolu, et oldi koos õdede-vendadega. Kui noor inimene on varases lapsepõlves kogenud traumasid, võib see mõjutada kogu tema arengut. Hoides õdesid-vendi koos, on kriitiline säilitada nendevaheline side ja kiindumus ning ennetada nende lahutamise tagajärjel tekkivat lisatraumat lapsele. (Whitehead, 2016)

Perekonnas hooldamise korra § 13 järgi peab hoolduspere suhtuma teenuse saajasse kui oma bioloogilisse lapsesse, tagades talle normaalsed elamis- ja kasvutingimused (Perekonnas ..., 2005). Uuringutulemused jagunesid siin kaheks: selgus, et pooled noortest tunnetasid hooldusperet kui päris oma perekonda; teisel poolel noortest aga ei tekkinud hooldusperega nii tugevat kiindumust ja lähedussuhet. Üks noor ei tundnud end hooldusperekonnas perekonnaliikmena ning tõi välja, et seal oli võimatu tunda end mitte kasulapsena. Noored suhlevad siiski pärast elluastumist oma hooldusperega edasi. Üks põhjus, miks noored ei võta hooldusperekonda päris perekonnana, võib olla tingitud kiindumushäirest. Antud noored on perekonnast eraldatud lapsena ning osa neist on algselt viibinud lastekodus. Noored on olnud pidevas liikumises: esmalt perekonnast lastekodusse, seejärel lastekodust hooldusperre. Perekonda hooldamisele suunatud kiindumushäiretega lastel on raskusi suhete loomisel, kuna nad on eraldatud oma sotsiaalsest keskkonnast ning kontaktid on katkenud. (Rygaard, 2014, lk 127)

Perekonnas hooldamisel oleva lapse riiklikku toetust makstakse kehtiva riikliku peretoetuste seaduse alusel kuni lapse 16aastaseks saamiseni või keskhariduse omandamise korral, kui laps saab 19aastaseks, jooksva õppeaasta lõpuni. Asenduskodus olevale lapsele osutatakse aga asenduskoduteenust kuni täisealiseks saamiseni või kuni õpingute jätkamiseni, sh bakalauruse ja magistriõppe nominaalaja õppe lõpuni. Sellisel juhul võib noor asenduskodust ellu astuda alles 23- või 24aastaselt, perekonnas hooldamisel olev noor peab aga ellu astuma juba 18- või 19aastaselt. See seab asenduskodus ja perekonnas hooldamisel olevad noored ebavõrdsesse olukorda nii iseseisvasse ellu astumise vanuse kui ka nende haridusvõimaluste toetamise mõttes. (Sotsiaalministeerium, 2014, lk 62)

Uuringu tulemuste põhjal astusid perekonnas hooldamisel olevad noored iseseisvasse ellu 16.-19. eluaasta vahemikus. Kaks noort elavad ilma seadusliku aluseta siiani oma hoolduspere juures. Iseseisva elu alustamise juures oli noortele abiks hoolduspere, bioloogiline ema ning õdede-vendade tugi. Kui ümberringi on olemas inimesed, kes noorest hoolivad ja vajadusel abistavad, on iseseisva elu alustamine kordades lihtsam, kui seda teha täiesti üksi, ilma igasuguse abita.

Iseseisva elu alustamisel oli noortele abiks mitmed asjaolud. Noored tõid välja, et hooldusperekonnad aitasid neile leida eluasemed ja toetasid rahaliselt. Lisaks oli hoolduspere noorele toeks nii vaimselt kui ka emotsionaalselt. Ühele noortest oli abiks ja toeks tema bioloogiline ema. Samuti toodi uuesti välja õdede-vendade olemasolu ja tugi. Tulemustest selgub, et kõige tähtsamad on head suhted, olgu need siis bioloogilise või hooldusperekonnaga.

Uurides noortelt, mis oli iseseisva elu alustamisel kõige hirmsam, tuli välja, et üle poolte noortest ei kartnud midagi. Enamus noori tundis end enesekindlalt ning teadis, et peavad hakkama saama. Mõnedele meenusid hiljem vanemate tarkused, kuid neid noored ei arvestanud. Üksikud noored tundsid hirmu, et nad ei saa asjaajamiste ja üksi elamisega hakkama.

Praeguses eluetapis on kõik noored oma eluga rahul. Toodi välja, et alati võib olla raskem. Kümnest noorest kaheksal on olemas töökoht ning paljudel on tekkinud juba perekonnad ja sündinud lapsedki.

Käesoleva uuringu tulemustele tuginedes ja perekonnas hooldamise teenuse arenguvajadustest lähtudes, peab töö autor vajalikuks esitada mõningad ettepanekud kohalikele omavalitsusüksustele. Esiteks tuli uuringust välja olukord, kus noor astus iseseisvasse ellu 16aastaselt, kuid perekonnas hooldamise leping kestis edasi, kuni noore 19aastaseks saamiseni. Hoolduspere andis noorele iga kuu 500-600 krooni, mis on tegelikult mõeldud perekonnas hooldamisel oleva lapse toetuseks. Seoses sellega teen ettepaneku KOVidele, kontrollida ja veenduda, kas hoolduspered osutavad perekonnas hooldamise teenust eesmärgipäraselt ja laste huvidest lähtuvalt.

Teiseks teen ettepaneku hooldusperede registri loomiseks, mis annaks ülevaate nii olemasolevatest hooldusperedest kui ka hoolduspereks soovijatest, kuna seni puudub KOVidel ülevaade hooldusperedest. Registri olemasolu kergendaks lastekaitse spetsialistide töökoormust ning soodustaks KOVide omavahelist koostööd lapsele hoolduspere leidmisel.

Kolmandaks teen ettepaneku Tervise Arengu Instituudile PRIDE koolituse paremaks korraldamiseks luua hooldusperedele lisaks senistele PRIDE koolitusele veel toetavaid koolitusi ja supervisiooni. Uuringust selgus, et PRIDE koolitussüsteem ei toimi, sest inimesed ei lähe lihtsalt koolitusele.

Käesolevast uuringust tuli välja kaks probleemi edaspidisteks bakalaauruse uuringutöödeks. Esiteks koges üks noortest koolikiusamist põhjusel, et ta oli pärit lastekodust. Seoses sellega teen ettepaneku, uurimaks tavaperekonnas kasvanud laste arvamust asenduskodudes üles kasvanud laste kohta, mis põhjustel kiusatakse asenduskodust pärit lapsi. Teiseks läks üks noor perekonnas hooldamise teenuselt kaheks aastaks lastekodusse ning seejärel naasis hooldusperekonda. Sellest lähtuvalt teen ettepaneku teiseks uuringuks, mis selgitaks välja, mis põhjustab noore lastekodusse naasmise.

KOKKUVÕTE

Asendushoolduse vormidest on perekonnas hooldamine lapse seisukohalt üks parimatest variantidest. Perekonnas hooldamine pakub lapsele turvalist ja stabiilset arengukeskkonda. Käesoleva lõputöö eesmärgiks oli välja selgitada, mis on noore jaoks oluline iseseisva elu alustamisel ja sellest lähtuvalt teha ettepanekud perekonnas hooldamise teenuse paremaks korraldamiseks.

Uuringutulemuste põhjal võib väita, et lastel võtab kohanemine hooldusperega aega paarist kuust kuni paari aastani. Lastel, kes ei ole kogenud imikuna kiindumussuhet, on raske luua suhteid ka hilisemas eas. Usaldavad suhted võivad võtta kaua aega ja hooldusperekond peab olema kannatlik ning tekitama lapsele turvatunde. Noorte sõnul aitab hooldusperekonnaga kohaneda õdede-vendade koosolemine, lapse kaasamine hoolduspere tegevustesse ning lapse emotsionaalne omaksvõtmine.

Noored hindavad väga, et neil on olemas bioloogilised õed-vennad. Õdede-vendadevaheline suhe on noortele palju tuge pakkunud nii hooldusperre minekul kui ka sealt ellu astumisel. Samuti oli enamusel noortest olemas kontakt oma bioloogilise perekonnaga. Oluline on hoida lapse ja tema bioloogilise perekonna vahelisi suhteid, vaatamata sellele, et laps on mingil põhjusel perekonnast eraldatud.

Noored alustasid iseseisvat elu juba päris noorena. Iseseisva elu alustamisel oli noortele abiks hooldusperekond, bioloogilisi ema ja õed-vennad uue eluaseme otsimisel ja sellega seondual asjaajamisel, ka rahaliselt toetades. Noore jaoks on oluline iseseisva elu alustamisel lähedaste olemasolu, et vajaduse korral kellegi poole pöörduda. Igapäevaasjused ja -tegevused, nagu söögi tegemine, koristamine, pesu pesemine jne saavad praktiseerides selgeks ning hätta jäämisel on tähtis, et on olemas inimene, kelle

käest nõu küsida. Praeguses eluetapis on kõik noored oma eluga rahul ning suhtlevad hooldusperedega tänaseni.

Lõputöö raames intervjueeritud lastekaitse spetsialistide hinnangul sõltub noore iseseisev toimetulek noore isiksusest ja taustast, sellestki, mis vanuses on laps eraldatud oma perekonnast, ning samuti bioloogilisest ja hooldusperekonnast. Lisaks soovivad spetsialistid perekonnas hooldamise teenuse paremaks korraldamiseks teadvustada hooldusperede olemust, kuna inimesed soovivad adopteerida, aga nad ei tea, et on olemas ka perekonnas hooldamise teenus. Samuti märgivad nad, et hooldusperedele kohustuslik PRIDE koolitusprogramm ei toimi, kuna inimesed ei lähe koolitusele.

Perekonnas hooldamise teenuse kitsaskohaks on autori arvates potentsiaalsete hooldusperede ja nendeks soovida saajate registri puudumine. Lisaks peaksid kohalikud omavalitsused tegema omavahel tihedamat koostööd lastele hooldusperede leidmisel. Piirkonniti puuduvad KOVidel hooldusperedeks sobivuse hindamise ühised ja kindlad nõuded. Perekonnas hooldamise teenus on kahtlemata lapse heaolu seisukohalt turvalisem paik kui asenduskodu, kuid teenuse korraldusliku poole peal esineb mõningaid ebatäpsustusi ja puudusi.

VIIDATUD ALLIKAD

Almqvist, F., Ebeling, H., Heinälä, P., Karhu, J., Kumpulainen, K., Linna, S, L., ...
Westerinen, H. (2006). *Laste- ja noortepsühhiaatria*. Tallinn: Medicina.

Anniste, K., Biin, H., Masso, M., Osila, L., Piirits, M., & Turk, P.
(2016). *Asendushoolduselt elluastuvate noorte uuring*. Loetud aadressil
<http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2016/05/Asendushoolduselt-elluastuvad-noored-lopparuanne.pdf>

Bosco. (2017). *Foster family renewed hope and a new life: A study on the practice of foster care for children in India*. Published by National Research and Documentation Centre Bosco Mane. Retrieved from
https://www.cordaid.org/en/wp-content/uploads/sites/3/2013/11/Bosco_STUDY_ON_THE_PRACTICE_OF_FOSTER_CARE_FOR_CHILDREN_IN_INDIA.pdf

Cameron, C. (2016). *Leaving care and employment in five european countries: An undocumented problem*. SOS Children's Villages International. Retrieved from
http://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/908bc3ed-244d-48d0-b8e1-d44d8cdd8e8a/SOS-CVI_Leaving-Care-and-employment-report_Final.pdf

Child Welfare Information Gateway. (2013). *Sibling Issues in Foster Care and Adoption*. Retrieved
from <https://www.childwelfare.gov/pubPDFs/siblingissues.pdf>

General Assembly. (2010). *64/142. Guidelines for the Alternative Care of Children*. United Nations. Retrieved
from https://www.unicef.org/protection/alternative_care_Guidelines-English.pdf

Eesti Vabariigi lastekaitse seadus. (1992). *Riigi Teataja I*, 28, 370. Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/741888>

Herczog, M. (2009). *Care Leavers: How the UN committee on the rights of the child protects their rights*. SOS Children's Villages International. Retrieved from <https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/4db9fb60-81a8-4822-91f2-389c1454db93/091015-Briefing-Paper-web.pdf?ext=.pdf>

Igale lapsele pere. (2013). *Mõisted*. Loetud aadressil <http://www.kasupered.ee/page.php?page=M%C3%B5isted#.WPUPYNKGPIU>

Lapse perekonnas hooldamisele ja selle korraldamisele ning hooldamisel kasutatavatele ruumidele esitatavad nõuded. (2016). *Riigi Teataja I*, 30.12.2015, 5. Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/129122015053>

Linna, E., & Raudkivi, M. (2016). *Perepõhise asendushoolduse koolitusprogrammi arendamine Eestis*. Tervise Arengu Instituut. Loetud aadressil http://www.tai.ee/images/PEREP%C3%95HISE_ASENDUSHOOLDUSE_KOOLITUSPROGRAMMI_ARENDAMINE_EESTIS_TAI.pdf

Mountain, J. *Understanding and Treating Attachment Problems in Children: What Went Wrong, and How Can Problems Be Fixed*. Retrieved from http://www.jaspermountain.org/understanding_treating_attachment_problem.pdf

NSW Department of Community Services. (2006). *The importance of attachment in the lives of foster children: Key messages from research*. Centre for Parenting & Research. Research, Funding & Business Analysis Division. Retrieved from http://earlytraumagrief.anu.edu.au/files/research_attachment.pdf

Pärnu Linnavalitsus. (2017). *Perekonnas hooldamise toetus hooldusvanemale*. Loetud aadressil <http://www.parnu.ee/index.php/linnakodanikule/sotsiaaltoetoe-ja-tervishoid/sotsiaalabi/lapse-perekonnas-hooldamine/185-sotsiaaltoetused/528-perekonnas-hooldamise-toetus-hooldusvanemale>

- Quality4Children. (2007). *Quality4Children Standards for Out-of-Home Child Care in Europe*.
- Rass, S., Valvas, T., Visnapuu-Bernadt, P. (2012). *Vanemlike oskuste diagnostika hindamisvahendite esmane analüüs*. Sotsiaalministeerium. Loetud aadressil https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/vanemlike_oskuste_diagnostika_hindamisvahendite_esmane_analuus.pdf
- Riigikontroll. (2013). *Laste hoolekande korraldus valdades ja linnades*. Riigikontrolli aruanne Riigikogule. Loetud aadressil http://www.eatl.ee/wp/wp-content/uploads/RKTR_2272_2-1.4_2038_001-2.pdf
- Riigikontroll. (2009). *Riigi tegevus laste riikliku hoolekande korraldamisel*. Riigikontrolli aruanne Riigikogule 2009. Loetud aadressil http://www.eatl.ee/wp/wp-content/uploads/Riigikontrolli-audit_2009_RKTR_2105_2-1.4_1893_001-1.pdf
- Riiklike peretoetuste seadus. (2001). *Riigi Teataja I*, 95, 587. Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/114032011011>
- Rygaard, N. P. (2014). *Kiindumushäirega laps*. MTÜ Igale Lapsele Pere.
- Smith, P. K., Cowie, H., & Blades, M., (2008). *Laste arengu mõistmine*. (4.trükk). Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Sotsiaalministeerium. (2013). *Asendushoolduse kontseptsiooni alusanalüüs*. Loetud aadressil https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/ahk_alusanalyys_dets_2013.pdf
- Sotsiaalministeerium. (2014b). *Vanemliku hoolitsuseta laste asendushoolduse poliitika roheline raamat*. Loetud aadressil https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Asendushooldus/ah_rr_dets_2014.pdf

- Sotsiaalministeerium. (2014a). *Perekonnas hooldamise teenus vanemliku hoolitsuseta lapsele*. Loetud aadressil https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/eesmargid_ja_tegevused/Sotsiaalhoolekanne/Muud_toetused_ja_teenused/sotsiaalministeerium_perekonnas_hooldamise_teenus_vanemliku_hoolitsuseta_lapsele.pdf
- Sotsiaalhoolekande seadus. (2015). *Riigi Teataja I*, 30.12.2015, 5. Loetud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/121122016021>
- Stein, M. (2005). *Resilience and young people leaving care*. Joseph Rowntree Foundation. Retrieved from <http://www.lemosandcrane.co.uk/dev/resources/JRF%20-%20Resilience%20and%20young%20people%20leaving%20care.pdf>
- Turk, P. (2011). *Asenduskodudes kasvanud noorte valmisoleks iseseisvaks eluks*. Uuringuraport. Poliitikauuringute Keskus Praxis. Tallinn: SOS Lasteküla Eesti ühing. Loetud aadressil http://www.praxis.ee/wpcontent/uploads/2014/03/2011_Asenduskodu_noored.pdf
- Turk, P. (2017). *Kuidas muuta asendushoolduse noorte siirdumine iseseisvasse ellu sujuvamaks*. Sotsiaaltöö nr 1/2017, lk 56-61. Loetud aadressil http://www.tai.ee/images/2017_1_56kuni61.pdf
- Whitehead, A. (2016). *The importance of keeping siblings together in foster care*. Retrieved from <https://www.mackillop.org.au/blog/the-importance-of-keeping-siblings-together-in-foster-care>

Lisa 1 Intervjuu küsimused perekonnas hooldamisel olnud elluastunud noorele

Intervjuu on anonüümne ja saadud andmeid kasutatakse ainult antud uurimustöös.

Sugu:

Vanus:

Haridus:

Praeguse elukoha omavalitsus:

1. Kui vanalt asusid elama hoolduspere juurde?
2. Kirjelda perekonda sisseelamise faasi (tunded; mõtted; käitumine). Kui kaua läks aega perekonda sisseelamiseks, mis oli abiks, mis takistas?
3. Millised olid siis sinu ja hoolduspere vahelised suhted (Kas said piisavalt tuge; armastust; hoolt?) ja millised on need praegu?
4. Millised olid ja on su suhted bioloogiliste vanematega?
5. Kirjelda oma toonaseid suhteid sõprade ja kooliga? Milline oli sõprade mõju sinu käitumisele? Kuivõrd on head sõbrasuhted alles jäänud?
6. Kas sul on õdesid/vendi? Kirjelda oma suhteid õdede/vendadega.
7. Kuidas kaasati sind majapidamistöodes?
8. Kui vanalt astusid iseseisvasse ellu? Milline roll oli perekonnal iseseisva elu alustamisel?
9. Kuidas sa end tundsid iseseisva elu alustamisel? Mis olid suurimad hirmud? Mis oli kõige raskem? Millistest oskustest tundsid enim puudust?
10. Mis aitas sind nendel rasketel perioodidel?

11. Millest tundsid sa hooldusperes elades kõige rohkem puudust? Ja millest on tagantjärele hinnates kõige rohkem kasu olnud?
12. Kuidas tunned ennast praeguses eluetapis (töö; kodu; pere; tervis)?
13. Kas oleksid valmis ka ise hoolduspereks hakkama? Miks?

Lisa 2 Intervjuu küsimused lastekaitse spetsialistiga perekonnas hooldamisel olevate noorte elluastumise kohta

Intervjuu on anonüümne ja saadud andmeid kasutatakse ainult antud uurimustöös.

Omavalitsus:

Ametikoht:

Töö staaz:

Haridustase:

1. Kui kaua olete antud ametit pidanud?
2. Kui palju on teie kohalikus omavalitsuses perekonda hooldamisele suunatud lapsi?
3. Kui palju on neist elluastunud?
4. Kuidas te hoiate end kursis perekonnas hooldamisel olevate laste/noorte eluga?
5. Kas iga lapse kohta täidate juhtumiplaani?
6. Milliseid tugiteenuseid on Teie omavalitsusel võimalik pakkuda perekonnas hooldamisel olevatele lastele?
7. Kuidas võtate osa noore elluastumise protsessist?
8. Kui palju pakub Teie omavalitsus pärast elluastumist noorele tuge? Kas pakute eluaset? Toetust? Tugiisikut?
9. Kuidas hindate perekonnas hooldamisel olevate noorte valmisolekut iseseisva elu alustamiseks?
10. Millised on Teie ettepanekud perekonnas hooldamise teenuse paremaks muutmisel?

SUMMARY

Coping of young people from support families who started their lives in the years of 2005-2016 on the example of Estonia

Kristin Tulgiste

Separated from family children may lack feeling of attachment to their mother, which affects development of child's „Me“ picture. Foster (support) family is one of the forms of substitutional care, when child grows up in a family, where he/she does not belong as a member. Child who is given to the foster (support) family care may have a low self-esteem and experience difficulties in creating relationships, which can affect child's coping in future independent life. Hence, the problem of the research – separated from the family child may develop difficulties and problem when starting the independent life. The purpose of the research is to study what is important for young person who start independent life; based on the results to make suggestions for better arrangement of the care service in foster (support) family. The author formulated the following research question: What appeared to be the biggest help for young people from foster (support) family, who start their life?

John Bowlby developed a theory of attachment, according to which attachment stemmed for infant in the first months of life, and for the parent already during the pregnancy. The most crucial pre-condition of child's mentally healthy development requires the mutual attachment between child and mother or close carer, which occurs during the first years of life. Attachment disorder includes a whole range of behavioural problems, inherent for children who did not receive enough care in the first years of life. Children with attachment disorders, when directed to the care of foster family, experience difficulties in creation of relationships as they are separated from their social environment and their contacts are broken off.

The child well-being considered, it is crucial that after being separated from the family child can be with his/her sisters-brothers. In compliance with Child Protection Act, § 34, separation of sisters and brothers after separation from the family should be a measure of last resort when their living together significantly endangers their well-being or rights (Child Protection Act, 2014).

The author conducted the qualitative research and used semi-structured interviews as a method of collecting the information. The sampling included ten young persons of 21 to 29 years of age, who had lived in support families and started their lives. Four respondents were females and six males. In addition, the author conducted expert interviews with two child protection specialists. Data collection was analysed in course of the thematical analysis. First, the received data was encoded, i.e. the data was divided into categories, and, next, consolidated into the subjects.

The research results showed that it took children from a couple of months to a couple of years to adapt to support family. Children who had not experienced attachment in the first months of life, have difficulties in creation of relations when they are older. The respondents admitted that factors which help adapt to support family included living together with sisters-brothers, involving child by support family into activities and considering child as their own.

Young people value a lot that they have biological sisters-brothers. The relations between sisters-brothers have provided them great support both when they joined the support family and left to start life. Besides, majority of young people had contacts with their biological family. The family relations of child and their biological family should be maintained despite the fact that child was separated from the family for whatever reason.

Based on the research results, young people from support family started their independent lives when they were 16-19 years old. Two of them still live with the support families without legal basis. A start with independent life was supported by the support family, the biological mother and sisters-brothers. When starting independent life, young person requires somebody to address in case of need. Currently, all those

young people are satisfied with their lives and go on communicating with their support families.

In the opinion of child protection specialists, who were interviewed during the research, independent coping of young people depends on the personality and background of individual, the age when child was separated from the family and their biological and support family.

The author considers that a bottleneck of the care service in support family is the lack of register of potential support families and families who would like to become support family. In addition, local government should do closer cooperation in order to find support families for children. The practice of support family suitability assessment may vary in different local governments since common and specific requirements are missing. The service of care within the support family is surely better and safer variant for child than children's home, though there are certain flaws and things that require improvement on the organisational side of the service.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kristin Tulgiste,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Hooldusperedest aastatel 2005-2016 elluastunud noorte toimetulek Eesti näitel“, mille juhendaja on Valter Parve,
 - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
 - 1.3. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 - 1.4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Pärnus, 17.05.2017